

ПАНЧЕНКО Ю.В.

ДЕМОКРАТІЯ ЯК ТЕНДЕНЦІЯ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядається поняття демократії, її особливості та становлення у країнах світу

XX ст., що минуло, вмістило грандіозні за масштабом події, які випробовували накопичені за попередні тисячоліття прагнення, принципи, цінності існування людської цивілізації, визнавши окремі методи й механізми облаштування суспільства хибними, водночас стверджуючи орієнтацію, норми й практику життєдіяльності людського суспільства, котрі відповідали б потребам окремої особистості та сприяли розвитку спільноти в цілому. Серед ключових цінностей сучасності, безумовно, демократія посідає визначальне місце: вона не тільки надає широкі можливості для розвитку всього людства, але й породжує велику низку проблем.

Демократія, що виникла в середині першого тисячоліття до нової ери, була результатом розвитку давньогрецького і римського спадку. Як писав видатний давньогрецький мислитель Аристотель, основною засадою демократії (крайні форми її він не схвалював) є свобода, в той час як засадою аристократії є добродесність, а олігархії - багатство¹.

Антична демократія Стародавньої Греції має низку ознак, що суттєво відрізняються від сучасних демократій. По-перше, за характером і способом участі народу в прийнятті законодавчих і виконавчих рішень вона була прямою демократією, зумовленою невеликими розмірами давньогрецьких полісів.

По-друге, основа демократичного ладу - визнання усіх громадян рівноправними, і на момент вироблення спільного рішення кожен голос повинен бути однаково вагомим. У Стародавній Греції права участі були позбавлені жінки, чужоземці та раби. До того ж антична демократія передбачала наявність рабства як умови визволення від фізичної праці вільних громадян полісу.

Демократичний устрій, по-третє, передбачав повагу до спільно прийнятих рішень, обов'язковість сумлінного їх виконання. В Афінійській республіці головним владним інститутом були Народні збори, які з часом втручалися не тільки в суспільне, але і в приватне життя громадян. Влада демосу поступово ставала абсолютною. Законодавець, тобто більшість, ставав вище закону. Нерідко на смерть карали полководців, які зазнали поразки у битвах, вчених, мислителів, як це сталось з Анаксагором і Сократом. За рішенням Народних зборів громадяни, що виступали проти думки більшості і не були достатньо переконливими, піддавалися ostracism (вигнання з Афін), щоб не руйнували єдність полісу.

Панченко Юлія Володимирівна - кандидат історичних наук, старший викладач Сумського державного університету.

Недивно, що стикаючись з фактами крайньої демократії, Сократ (469-399 рр. до н.е.) переконував, що демократія недоцільна, бо натовп не може бути політично мудрим, а чиновники, які обираються більшістю, некомпетентні в професійному управлінні суспільством. Встановлене Сократом правило проголошувало: “Єдине благо - знання, і єдине зло - невігластво”. Головний постулат мислителя - принцип компетентного управління державою. Учень Сократа Платон (427-347 рр. до н.е.) стверджував, що демократія - лад “приємний і різнобарвний”, але вона урівнює і рівних, і нерівних від природи людей, а тому переростає в тиранію - “панування найгіршого ставленика народу, оточеного натовпом негідників”².

Опорою давньогрецької демократії були середні прошарки населення. Саме тут по суті почало складатися розуміння ролі середнього класу для демократичної форми життя суспільства. Аристотель (384-322 р. до н.е.) писав: “Держава, що складається з середніх людей, буде мати найкращий державний устрій”³. Саме з кількісними змінами середнього класу прямо пов’язані як розквіт, так і згасання афінської демократії. Аристотель наполягав, що правити в державі повинна не більшість, а закон. Відсутність законів приводить до знищення держави.

Мислителі всіх часів і народів намагалися не тільки проаналізувати досвід античного світу, його ставлення до демократії, але й знайти відповідь на “загадку” демократії. Цікава з цього погляду робота англійського філософа К.Поппера “Відкрите суспільство та його вороги”⁴, в якій він виділяє дві лінії: лінія Платона, який ставив питання “Хто править?” і бачив нагорі владної піраміди інтелектуально-моральну еліту, філософів, які служать суспільству, і лінія Демокрита та Аристотеля, які опікувалися проблемою творення політико-правових гарантій влади і забезпечення функціонування механізму “стримування і противаг”. Римський поліс втілює у життя цю ідею, сформувавши три гілки влади.

Таким чином, античні Греція і Рим дали перший досвід демократичного правління, який став важливим здобутком людської цивілізації, основою аналізу демократії як державної форми, форми політичного режиму.

У сучасній політологічній літературі досить популярним є визначення демократії, яке дав президент А.Лінкольн - правління народу, обране народом і для народу, де акцентується увага на головному політичному суб’єкті демократії.

Демократія - це одна з основних форм політичної самоорганізації суспільства. Демократія - це комплекс інститутів та організацій, структура та функціонування яких базується на ліберально-демократичних цінностях та світогляді, що складають політичну систему демократії.

Різні категорії людей (вчені, політичні діячі, пересічні громадяни) під ідеалом демократії розуміють певний стандарт різних форм врядування. Ті, хто розглядає демократію як духовне й моральне явище, вважають її формою захисту прав кожної людини, представляють захисну демократію. Прибічники раціонального опрацювання і прийняття рішень апелюють до процедурної демократії, яка виступає ефективним інструментом досягнення згоди між різними соціальними суб’єктами, що проголошують власні

інтереси. Як свідчить досвід, обговорення спірного питання знижує потенціал конфліктності навіть тоді, коли наприкінці чийсь інтереси не були реалізовані повною мірою. Значна частина української політичної еліти наполягає саме на такому розумінні демократії.

Австро-американський економіст Й.Шумпетер відстоював необхідність елітарної демократії, яка передбачає правління змінюваних відкритих еліт, над якими маси здійснюють контроль, беручи участь у виборах, віддаючи голоси тій чи іншій політичній силі. К.Поппер підкреслював, що наголос треба робити не на правлінні народоправства, яке завжди є ілюзорним, а на правлінні закону, підтримуючи таким чином лінію Демокрита - Аристотеля в плані правління організацією суспільства.

Прибічники партиципаторної демократії, на відміну від прихильників елітарної демократії, вважають, що народу притаманні ірраціональність та імпульсивність при прийнятті певних важливих для суспільства рішень, які є результатом недостатньої освіти і некомпетентності мас. На їхню думку, на низовому рівні необхідно реалізовувати принцип прямого представництва, а на вищому - делегувати волю найбільш підготовленим представникам суспільства.

Провідне місце серед сучасних трактувань демократичного правління займає теорія поліархії. Саме поняття поліархії ввів американський вчений Роберт Даль, який визначив її як політичний устрій, що відрізняється двома широкими характеристиками: поширенням громадянства на відносно велику частку дорослого населення та включенням до громадянських прав можливості бути в опозиції і голосувати проти вищих посадових осіб в уряді. Як зауважує Р.Даль, інститути поліархії не гарантують легкої і енергійної громадянської участі в політиці, не дають певності, що уряди знаходяться під суворим контролем виборців або що політичні курси завжди відповідають бажанням більшості. Вони поглиблюють нерівність. І все ж існує можливість не допустити, щоб уряд протягом тривалого часу здійснював політику, яка шкодить інтересам більшості або значного числа громадян за допомогою таких політичних інститутів, як загальне виборче право, вільні й чесні вибори, свобода висловлювань, альтернативна інформація, наявність механізмів, що роблять владу відповідальною перед народом.

Сучасний соціально-економічний прогрес стимулює розвиток демократії, розвиває ціннісні орієнтації громадян, створює оптимальні можливості для індивідуального й суспільного розвитку, чому сприяє наявність таких цінностей, як свобода, рівність, справедливість тощо.

Демократія передбачає процедури прийняття рішення відповідно до волі більшості, з визнанням і повагою прав, потреб і думки меншості, дотримання закону й конституційного порядку, толерантне ставлення до іншої думки й позиції.

Дуже важливо, що демократизм означає особисту, індивідуальну свободу людини. Політичні свободи дають можливість громадянам захищати і відстоювати свої інтереси та права у визначеному законом порядку. В центрі демократичного суспільства стоїть людина з правом вільного розвитку.

У демократичному суспільстві існує політична рівність людей, що означає не їхню однаковість і тотожність, а рівність перед законом, рівну

міру відповідальності за однакові дії. Вимога політичної рівності означає, що нікому не може бути надано переваг на підставі походження, мови, місця народження і проживання, національної, расової, статевої приналежності, віросповідання, політичних поглядів. Політична рівність передбачає рівний доступ громадян до обіймання державних посад, рівні можливості участі у прийнятті спільних рішень.

Характерним для демократичної держави є функціонування такої державної системи, згідно з якою законодавча, виконавча і судова влади здійснюються різними органами і різними людьми, створюється система "стримування і противаг" як умова ефективного контролю громадян над державою, які природно повинні існувати в республіканській формі державного правління парламентського чи президентського типу. Проте цілком демократичними вважаються парламентські монархії у Великій Британії, Швеції або Голландії.

Для розбудови демократичного політичного устрою держави необхідні певні передумови. Історія свідчить, що демократичні процеси не завжди реалізуються в демократичну реальність через об'єктивні внутрішні та зовнішні проблеми, суб'єктивні причини.

До об'єктивних внутрішніх передумов демократичного розвитку належать: економічні (економічне зростання, соціально зорієнтована ринкова економіка, позбавлена крайніх форм монополізму, достатньо високий рівень добробуту); соціальні (наявність потужного середнього класу, розвиток громадянського суспільства); культурно-психологічні (певний рівень масової освіченості, громадянська політико-правова культурна традиція, цивілізована багатопартійність). Суб'єктивні внутрішні умови пов'язані зі свідомими діями людей, які демонструють певний ступінь розуміння проблем, що постали перед країною, й можливостей їхнього розв'язання за допомогою демократичних механізмів, виявляють політичну волю й уміння керувати процесом переходу до демократії. Об'єктивні зовнішні передумови залежать від геополітичного становища країни, міжнародних відносин, впливу процесів глобалізації.

Як доводить історія Великої Британії, Франції, США та інших цивілізованих країн, сталість демократичному устрою надають внутрішні процеси в економіці, соціальній сфері, культурі, у формуванні ментальності, національного характеру впродовж тривалого історичного часу.

Наприкінці ХХ - початку ХХІ ст. виникають спроби активізувати зовнішні фактори розвитку демократії за допомогою сили та втручання потужних держав у внутрішні справи країн, які, на їхню думку, повинні змінити шлях свого розвитку. Пропонувалося підштовхувати до демократії військовими операціями, як це було в Іраку, організацією виступів проти влади, як це було в Грузії 2003 р., в Україні 2004 р., про що свідчать "трояндова революція" і "помаранчева революція".

У липні 2005 р. Конгрес США прийняв "Advance Democratic Values, Address Nondemocratic countries, and Enhance Democracy Act"⁵, котрий скорочено називають "Закон про розповсюдження демократії". Одним із авторів Закону був дипломат і бізнесмен, неоконсерватор-ідеолог Марк Палмер. Восени 2003 р. він видав книгу "Зламати вісь зла: як до 2025 року

усунути від влади останніх диктаторів”⁶, в якій описував умови, що забезпечать успішне й маловитратне повалення небажаних США політичних режимів, які називаються автором “диктаторськими”. Зокрема, пропонується формування з місцевих осіб, які дотримуються прозахідних поглядів і ліберальних цінностей, позавладних організацій (правозахисних, молодіжних, студентських); створення прозахідних ЗМІ і проведення ними інтенсивної і систематичної пропаганди з делегітимізації і демонізації “недемократичного режиму” у свідомості громадян цієї країни і західної суспільної думки, водночас ведення масованої пропаганди легітимізації опозиційних режиму груп і організацій як дійсних представників народу. Пропонувалося створювати психологічну атмосферу всередині країни, яка б паралізувала здатність прибічників існуючої влади до спротиву, готувати (тренінг) опозиційні групи до проведення “ненасильницьких” акцій - пікетів, мітингів, маніфестацій тощо.

Таким чином, не відмовляючись в принципі від неоконсервативної концепції світової демократичної революції, М.Палмер пропонує здійснити її не збройним шляхом, а абсолютно мирними і ненасильницькими методами, дешевими й безболісними для США.

Робота Палмера була високо оцінена багатьма політичними і громадськими діячами США - як консерваторами, так і лібералами. Ця книга підготувала Америку до прийняття Палатою Представників Конгресу США закону від 29 липня 2005 р. “Про розповсюдження демократії”, в якому були обгрунтовані мета розповсюдження і просування демократії.

Визначав закон і тактику. Держдепартамент повинен нести основне навантаження з виконання його через свої посольства, робітники яких повинні були проявити “активність і ініціативу”⁷ в роботі з місцевими демократичними силами і організаціями.

Розвиток демократії, розбудова демократичного суспільства, як доводить історичний досвід, - це результат економічних, соціальних, культурних зрушень суспільства, що йдуть зсередини, відповідають природі людини, формуються впродовж тривалого часу, а не насаджуються насильно. Тиск зовні може викликати опір, протистояння і загальмувати рух до демократії.

Демократія в транзитних суспільствах стає цінністю і переконанням у тому, що спосіб демократично розв’язувати суспільні проблеми є необхідним, більш ефективним в усіх сферах суспільства під час пошуку більш адекватних і прийнятних умов розвитку.

У цілому ХХ ст. характеризується зміною соціокультурних умов, в яких розвивається людська цивілізація. Зростання активності має в усіх континентах світу, особливо в останню чверть століття, привело до зміни традиційного способу легітимізації значним доповненням його харизматичним способом. Такі зміни підштовхнули до трансформації недемократичних режимів в бік демократії не тільки в Європі, але й в Азії, Африці, Південній Америці.

Закінчення холодної війни ознаменувалося експансією демократії в багатьох країнах незахідного світу. На Філіппінах, в Південній Кореї, Бангладеш на зміну авторитарним режимам прийшли демократично обрані органи

влади. Аналогічні зрушення відбулись в Албанії, Монголії, Непалі, а також в арабських країнах - Йемені, Йорданії.

У такій ситуації привертає до себе увагу питання, наскільки принципи лібералізму і демократії сумісні з цінностями, нормами й установами східних народів і культур. В національній свідомості кожного народу є базові, вроджені елементи, які визначають сам дух, ментальність, характер даного народу та накладають відбиток на політичну систему держави. Перспективи модернізації і демократизації значною мірою залежать від свідомості народу та його готовності прийняти і реалізувати основні принципи демократії.

Для того, щоб стати дійсним демократом, людина повинна народитися, вирости, соціалізуватися у відповідному соціокультурному середовищі. Європейські принципи демократизму базуються на громадянському суспільстві, і основним постулатом є твердження: індивід важливіше за групу. В центрі - людина з її правами та свободами, з її інтересами, з її життям. Інша справа на Сході. В більшості східних країн пріоритет віддається груповим правам та інтересам.

Так, аналіз демократичних процесів зокрема в Японії, Південній Кореї, Малайзії та інших країнах Азії, може відповісти на питання, чи сумісна демократія з колективістськими, груповими основами, тим більш, що на мікрорівні в общинних структурах по суті діє внутрішня демократія, в них існують доволі ефективні колективістські форми і методи прийняття рішень. Такі особливості можуть бути інтегровані в систему політичних цінностей і норм.

Демократія значною мірою представляє собою механізм вирішення суспільних проблем, створюючи для більшості людей межі і засоби вирішення конфліктів на принципах демократизму. Система свободи, що лежить в підвалинах демократії, готова допустити все, будь-яку політичну можливість, будь-яку господарську систему за умови, що вона не порушує свободу над думкою, панує терпимість, толерантність. Саме в цьому сила і слабкість демократії.

Досвід демократичних перетворень в різних країнах світу в ХХ ст. підтвердив правоту А.де Токвілля, який попереджав про небезпеку для свободи, що криється в можливостях "тиранії більшості", котра може бути більш жорсткою, ніж тиранія небагатьох або одного. Невипадково У.Черчіль підкреслював: "Ніхто не претендує, що демократія є досконалою і всевидющою. Насправді, можна визнати демократію найгіршою формою правління, якщо не брати до уваги всіх інших, випробуваних людством"⁸.

У демократичних державах відбувається цілеспрямована боротьба за владу певних груп людей, які можуть представляти інтереси окремих класів, певних верств населення і при цьому застосовують на основі демократичних процедур політичні технології маніпулювання електоратом, використовують підкуп і навіть шантаж.

В основному, через демократичні форми управління своє панування стверджують економічно потужні групи і організації за рахунок соціальних аутсайдерів. Такі дії роблять більшість громадян пасивними статистами в політичних іграх, а до влади приходять не завжди гідні і делікатні люди. Багато зловживань приховано в "машині голосування".

Демократія не виключає непримиренності до інакодумства. Вона не гарантує прийняття найбільш розумних рішень.

Обов'язковою умовою для здійснення усвідомленого вибору громадянами рішень щодо важливих проблем суспільства є обізнаність у справах і зваженість. Тільки за таких умов рішення зборів, прийняте більшістю голосів вільних громадян, набуває за демократії великого значення. Демократичні процедури обговорення проблем, співставлення різних точок зору, обґрунтування пропозиції дають можливість зменшити ризики прийняття помилкового рішення, а свобода слова допомагає знаходити оптимальні способи розв'язання проблем, і в той же час активізує громадську думку, яка живить демократію.

Коли до влади приходять нечесні і некомпетентні люди, слово може використовуватися на шкоду демократії, розпочинається наступ на демократичні засади, насаджується боротьба з інакодумством. Таке явище стає характерним для транзитних суспільств, для молодих демократій.

Крайнім формам демократії в перехідні періоди розвитку суспільства притаманна мітингова стихія, що може привести до охлократії, до тимчасового або більш-менш тривалого домінування в політичному житті суспільства натовпу, що є типовим проявом "негативної свободи", яка межує з анархією і свавіллям.

Демократію важко і навіть неможливо знайти десь у взірцевому вигляді. Вона несе на собі відбиток людської обмеженості і недосконалості, імпульсивності, некомпетентності, недалекоглядності. Народ не можна ідеалізувати, він обирає до влади не найкращих, а таких, як він сам, кому він симпатизує з тих чи інших причин.

Треба зазначити, що демократичні принципи, в основному, торкаються політичної складової життя суспільства. Водночас в суспільному житті є такі сфери, де повинні панувати обізнаність і компетентність, а іноді - жорстка і конкретна воля однієї особи, яка несе управлінську або фінансову відповідальність. За таких умов толерантність, терпимість до недемократичних установ, за твердженням професора Пенсільванського університету Е.Кеннеді, часто виступає як умова виживання демократичного управління. Жодна демократія не може існувати за умови надзвичайної ситуації, коли треба швидко прийняти рішення, організувати його виконання задля життя і безпеки людей. Демократична процедура, яка є тривалою в часі, може завадити швидкій мобілізації людських та матеріальних ресурсів. Такі ситуації передбачені Конституціями та законодавством усіх демократичних країн, але надзвичайний стан є тимчасовим, обмеженим у часі і території.

Складно вимагати демократичності й відкритості банківської діяльності. Це відноситься і до економічної сфери. Сучасне виробництво побудовано на принципах жорсткої ієрархії: накази віддаються згори донизу та передбачають безумовне й чітке виконання на всіх ланках. Учасники виробничого процесу можуть залучатися до обговорення тих чи інших проблем, але після прийняття рішення воно стає обов'язковим для виконання. Взагалі, економіка за своєю природою є авторитарною системою, в якій принципи рівності, довіри повинні бути обмеженими. Таким же обмеженим,

а не позбавленим повністю демократичності, є процес освіти і виховання. Американський вчений М.Олсон підкреслює, що в умовах демократії економічне зростання повинно супроводжуватися достатнім рівнем особистої безпеки громадян та їхньої власності. Водночас певні елементи демократії можуть застосовуватися в усіх сферах життя суспільства.

Таким чином, значна частина найрозвиненіших країн сучасного світу мають демократичний політичний устрій, що характеризується певними рисами в організаційній структурі влади, або обрали демократію як тенденцію свого розвитку.

Особливе значення як аргумент на користь демократії має те, що в авторитарній і тоталітарній моделі облаштування суспільства така категорія, як "сила", займає статус головного чинника у вирішенні в суспільстві конфлікту шляхом нанесення поразки супротивній стороні. В демократичній моделі сила відсунута на задній план, це останній аргумент, що використовується тільки у випадку потреби, а конфлікти вирішуються шляхом компромісів, судового розгляду.

¹Аристотель. Політика. - К., 2001. - Кн.4. VI, 4. - 1293а.

²Платон. Государство // Сочинения в 3-х т. - М., 1971. - Т.3. - Ч. 1. - С.51

³Аристотель. Політика // - К., 2001. - Кн.4, VI, 4. - 1294а.

⁴Поппер К. Открытое общество и его враги. В 2-х т. - М., 1992.

⁵Palmer M. Breaking the Real Axis of Evil: How to Oust the World's Last Dictators by 2025. Rowman & Littlefield Publishers, Inc., October 2003.

⁶<http://www.theorator.com/bills109/hr1133.html>

⁷Там само.

⁸<http://7000.kiev.ua/?s=info/mvyvody/7817>

Панченко Ю.В.

Демократия как тенденция развития мира

В статье рассматривается понятие демократии, ее особенности и становление в странах мира

Panchenko Y.V.

Democracy as a tendency of world development

The concept of democracy, its feature and formation of world countries is considered in article

Отримано 27. 05.2010